

Od golemog broja odluka Malog vijeća u spomenutom razdoblju najveći se dio odnosi na samu Dubrovačku Republiku i njezino zaleđe. Prema tvrdnjama Andrije Veselinovića oko 8000 odluka odnosi se na Srbiju. Te se odluke najčešće tiču formiranja sudskih komisija (konzulata) koje su imale za zadatak rješavanje sporova nastalih između dubrovačkih trgovaca nastanjenih u gradovima u Srbiji. U sastav tih povjerenstava birani su ugledni pripadnici zajednice Dubrovčana u pojedinim mjestima, pri čemu je predsjednik komisije (*consul*) biran najčešće između vlastele, a pored njega birana su još dva suca (*iudices*). Znatno su rjeđe odluke koje se tiču osnivanja komisija što su se bavile sastavljanjem pisama srpskim vladarima, te pisama i uputstava dubrovačkim trgovcima u Srbiji i osiguravanjem opskrbe dubrovačkih poslanstava. Iz ovih izvora možemo iščitati informacije o stotinama Dubrovčana koji su dulje ili kraće vrijeme boravili u Srbiji baveći se uglavnom trgovinom, ali i nekim zanatima. Saznajemo o njihovim međusobnim odnosima, ali i o odnosima Dubrovčana i sredine u kojoj su se našli, načinu života i običajima. Stoga je velika njihova važnost za proučavanje gospodarske i drugih aktivnosti Dubrovčana u srpskim gradovima, njihova autonomnoga pravnog statusa, te za istraživanje srednjovjekovne srpske privrede općenito, povijesti gradova i društva.

Priređivačev Predgovor na srpskom i engleskom jeziku sadrži popis dosadašnjih izdanja građe iz Dubrovačkog arhiva, ali i kratak opis unutrašnjeg uređenja Dubrovačke Republike i razvitka njezinih institucija, uključujući promjene u vođenju knjiga odluka pojedinih vijeća, te objašnjenje pravnog položaja Dubrovčana u Srbiji u srednjem vijeku u duljem vremenskom rasponu. Ukratko se iznose načela kojima se priređivač rukovodio, odnosno ističu se problemi - najčešće jezične prirode - s kojima se susreo u svome radu. Knjiga sadrži također kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova.

Već ove objavljene odluke mogu biti temelj raznovrsnih istraživanja i to ne samo medievista, već i povjesničara prava, filologa i etnologa. Priređivač izdanja izražava i nadu da će ova knjiga biti samo prvi svezak serije u kojoj bi trebali biti tiskani dubrovački izvori koji se odnose na srpsku povijest iz građe koja dosad nije objavljena.

Magdalena Najbar-Agičić

NENAD MOAČANIN
TURSKA HRVATSKA (HRVATI POD
VLAŠĆU OSMANSKOG CARSTVA
DO 1791. GODINE -
PREISPITIVANJA)
MATICA HRVATSKA, ZAGREB 1999.

Knjiga Nenada Moačanina: "Turska Hrvatska" izašla je iz tiska 1999. g. u izdanju Matice hrvatske. Riječ je o drugoj po redu knjizi izdanoj u sklopu novopokrenute Povijesne biblioteke, koju je uredio Ivica Prlender. Popularizacija znanstvenih rezultata glavni je cilj Povijesne biblioteke. Dodatak (izvori i literatura) zaslužuje posebnu pažnju. Njime je svakako povećana uporabna vrijednost knjige, ali je tim više važniji kao prilog znanstvenom promatranju tog povijesnog razdoblja.

U kratkom predgovoru autor se osvrnuo na simboličan naslov ovog djela. On pod pojmom "Turska Hrvatska" ne podrazumijeva samo npr. teritorij između Une i Vrbasa, već drži da ovaj naslov tek dotiče zamršeno klupko različitih "asocijacija". Određeno pojašnjenje dano je u podnaslovu.

Težište autorovog prikaza je u oblasti analize oblika vlasti Osmanskog Carstva na teritoriju današnje Republike Hrvatske. Da bi se došlo do cjelovitije spoznaje hrvatske povijesti bilo je nužno posvetiti dostatnu pažnju i slici struktura, procesa i zbivanja u Bosni i Hercegovini. Kao svoj osnovni cilj autor ističe popunjavanje postojećih praznina u granicama mogućnosti, odnosno on nastoji ponuditi nove načine tumačenja do sada već

poznatog. Radi se u stvari o svojevrsnom vodiču kroz teme i probleme čija je glavna svrha da "...koliko je moguće ispravi i dopuni više grubih netočnosti u postojećoj, velikim dijelom zastarjeloj historiografiji..."

Od svojih početaka Hrvati su dolazili u dodir s turkijskim navodima. U 14. stoljeću sve više im postaju "bliži" Arnoldske Turci ili Osmanlije. Te veze premašit će po značenju sve druge i potrajat će praktički do današnjih dana.

Prvi dio knjige naslovljen "Globalni okvir" (str. 17-51) pruža analizu postanka, ekspanzije i uzmaca Osmanskog Carstva, kao državne tvorevine u čijim su temeljima sazđani prije svega vjerski, a zatim i svjetovni elementi. Zanimljivo je da nas autor svojim jezgrovitim načinom pisanja upoznaje s nizom nezaobilaznih pojmova (Porta, emin, krajište...) ali se pritom na sadržajno malom prostoru izdiže iznad razine davanja običnih informacija. Ta njegova sposobnost dolazi do izražaja u ne malom dijelu ove knjige. Služeći se tom metodom on također opisuje i sedam sandžaka hrvatskog povijesnog prostora, da bi se zatim osvrnuo i na vojnički "prebendalizam" osmanske države.

"Nejasna sjećanja i zaborav" naslov je drugog, ujedno i najopsežnijeg dijela knjige (str. 55-179). U sklopu razmatranja najranije krajiške organizacije koja predstavlja tzv. sustav vilajeta, za primjer (regionalni) uzet je Bihać. Grad koji je, kako je utvrđeno na temelju izvora za stariju povijest turskog Bihaća postao "najvećom i najjačom tvrđavom na cijelom krajištu od Drave do mora". (62)

"Vlasi: konstante i varijable" jedno je od najzanimljivijih poglavlja ove knjige. U očekivanju konačnog odgovora na pitanje "...tko su i što su bile kršćanske zajednice koje su Osmanlije koristili kao pomoćne vojne odrede ili kao kolonizacijski element, pri čemu su one bile podložne plaćanju maloga broja dadžbina..." (75) dobivamo pretpostavljiv odgovor, a to je da "konačnog rješenja" nema. Ipak se tu radi o višestoljetnom procesu s

bezbroy različitih lokalnih nijansi, koje su bitno utjecale na društveno-povijesni razvoj bilo pravoslavnih bilo katoličkih vlaha. Ta se pravoslavno-katolička konotacija topi pred činjenicom da riječ "Vlah" u očima osmanske birokracije predstavlja nešto treće-poreznu i socijalnu kategoriju. Zato bi ju možda i ispravnije bilo pisati malim slovom? Pitanje migracija Moaćanin promatra kroz procjenu stupnja pouzdanosti turskih izvora, te ujedno želi naznačiti obrise novih činjeničnih spoznaja ukazujući pri tom na stanovite nepoznate činjenice koje je moguće osvijetliti samo analizom turske građe. Posebno se to odnosi na područje Slavonije i Srijema. Migracija tj. pojava masovnog iseljavanja iz središta hrvatsko-bosanskog "trapeza" nije bila neorganizirani bijeg (barem ne najvećim dijelom) već kako kaže autor, odlazak u nadi da će se živjeti sigurnije i bolje, ili se naprosto radilo o nalogu vlastelina.

Prelazak na islam, značio je lakši život, prije svega zbog automatskog ukidanja glavarine koju su inače plaćali samo nemuslimani. Obraćeni je u njihovom izboru još više učvršćivala nada u dalju socijalnu promociju putem napredovanja u vojsci. Autor ističe da nestanak katoličkih heretika nije ujedno značio i recipročno povećanje broja novoobraćenih muslimana, već upućuje na to da je rezultat intervencija sa zapada već otprije bilo smanjenje pripadnika "Crkve bosanske".

Proizvodnja hrane u Bosni bila je ispod egzistencijalnog minimuma. U posebno su teškom položaju bili bosanski katolici koji se nisu mogli dodatno osloniti na znatniji stočni fond poput Vlaha ili slavonske raje. Prihvatanje islama značilo je za njih bijeg od gladi i puko preživljavanja. Marginalizirana katolička crkva nije mogla značajno poboljšati položaj pripadajućeg joj "stada", dok se srpska crkva ipak uspijeva uzdići iznad katoličke, prije svega samom činjenicom što dobiva u svoju nadležnost sve (pravoslavne) vjernike na priznatom joj području.

"Kamenčići gladi" u šarenom mozaiku islamizacije svakako igraju veliku ulogu te

mogu biti od presudnog značenja za opću sliku te pojave u Bosni pa i šire. Moaćanin, svakako nije nimalo olakšao posao onima koji ovaj problem promatraju prije svega kroz sferu nacionalnih ideologija.

Uža historiografska specijalizacija autora (društvena i gospodarska povijest) u narednih nekoliko poglavlja dolazi do punog izražaja. Tu je obrađen čitav niz problema; činovnički i podložnički sistem, porezni sustav, proizvodnja i selo, pitanje "čiflučenja", gradovi, obrti i trgovina - dakle sve one smjernice koje su uvelike odredile budući razvoj osmanske države. Turska Požeга - grad sa svim funkcijama, imao je osobitu ulogu kao upravno središte, centar sandžaka u sklopu vojno administrativne oblasti i ujedno kadiluka kao sudbenog okruga. Razvoj grada i gradskog stanovništva, posebno njegova katoličkog dijela, vrhunac doživljava u 17. stoljeću odnosno u vrijeme kada se spominje i posebni privilegij za požeške katolike koji je toliko širok "kao nigdje u Turskoj". (144) Autor Nenad Moaćanin izvodi zaključke o broju stanovnika, broju kuća, "nacionalnom" sastavu, mobilnosti stanovnika itd. Za dobivanje puno opsežnije, temeljitije i jasnije slike onovremene Požege za čitatelja nema boljeg izbora od njegove knjige (Požeга i Požeština u sklopu Osmanskog carstva (1537-1691) Jastrebarsko 1997.)

Autor govori o još jednom slavonskom gradu - Osijeku. Prije svega u kontekstu prometnog i poslovnog centra. Moaćanin kaže da je osmanskim vlastima prije svega bilo stalo da Osijek funkcionira kao strategijsko-prometna točka s utvrdom, pristaništem ..., dok je razvitak obrta i trgovine - "što znači zajednice stalnih civilnih stanovnika - bio prepušten spontanom razvitku, privatnoj inicijativi i utjecaju vanjskih čimbenika". (154) Ispravljanjem krivog prijevoda te usporedbom izvora, u slučaju kada "zdrav razum" igra ulogu kočnice s potpunim iskivljenjem smisla kao posljedicom, autor je otkrio više prikrivenih ključnih činjenica. Primjer osječkog sajma.

Posljednji dio knjige nosi naslov "Živi odjeci" (str. 183-199). Dinamika društvenih konflikata gledana je kroz sukob interesa samog sustava "proizvodnje" vladajuće elite, a ne kroz ideologijski motiviran pritisak, načela poreznog sustava, pa čak niti borbe za zemlju i agrarne viškove. Zanimljivi su podaci o bunama u Požeštini tijekom kojih hajduci ne nastupaju ustvari protiv spahija nego izravno protiv same središnje vlasti, a posljedice "Dugog rata" (1593-1606. g) naprimjer, tim su veće ako uzmemo u obzir da habsburški krajiški zapovjednici uništavaju i otimaju imovinu požeške katoličke raje čiji je manji dio surađivao s osmanskim vlastima. Govoreći o Bosni u 18. stoljeću autor ističe da se na prostorima s kojih su Osmanlije protjerane najduže zadržao fiskalni "postosmanizam" dok islam prvi nestaje. Još u vrijeme Požarevačkog mira (1718. g.), počinju se nazirati obrisi jedne Bosne koja nam je još uvijek nekako poznata, kaže autor, unatoč stoljećima transformacije i destrukcije. "To je Bosna u manje ili više suvremenim granicama, više okrenuta samoj sebi..." koja tada na razini općih promjena u Osmanskom carstvu doživljava novi razvoj struktura vlasti koji će značajno utjecati na njezinu budućnost.

Ova knjiga našeg najpoznatijeg turkologa Nenada Moaćanina plod je nesumnjivo dugotrajnog i sveobuhvatnog rada. Spoznaje iznijete u njoj većinom se temelje na dosad neobjavljenim izvorima iz turskih arhiva. Jednostranost, koja je plod pisanja isključivo na kršćanskim izvorima i literaturi, glavni je nedostatak hrvatskih autora koji pišu o našim prostorima pod vlašću Turaka. Autor "Turskom Hrvatskom" naravno nije izliječio ovaj trajan hendikep naše historiografije, ali njegova metoda "liječenja" svakako je najdjelotvornija.

Uz sadržajno mali indeks imena dat je popis izvora i literature. Većina izvora nije lako dostupna, ali je veći i zahtjevniji dio rada ostvaren upravo na takvoj građi.

Dvije manje zemljopisne karte dobro se uklapaju u tekst, koji je potkrijepljen s još

nekoliko manjih preslika dokumenata i ilustracija.

Autor je u pravu kada kaže da je čitatelju kroz ovu knjigu uskraćen prikaz nekih povijesnih pojava. Na pitanje zašto, uz užu historiografsku specijalizaciju pisca, svakako je jedan od razloga sveukupno stanje u hrvatskoj historiografiji.

Sinteza koja bi obuhvatila čitavo ovo povijesno razdoblje bila bi više nego dobrodošla. Možda rješenje leži u dosad, gotovo sasvim hrvatskoj historiografiji nepoznatom načinu profesionalno-turkološkog proučavanja povijesti područja Republike Hrvatske pod osmanskom vlašću.

Jasmin Hutinović

STANKO JAMBREK
HRVATSKI PROTESTANTSKI POKRET
16. I 17. STOLJEĆA
 MATICA HRVATSKA, ZAPREŠIĆ 1999.

Hrvatski protestantizam 16. i 17. stoljeća nezaobilazan je dio naše kulturne prošlosti. Protestantizam u nas s povijesnog i duhovnog aspekta još nije proučen pa Stanko Jambrek (profesor na Evangeoskom teološkom fakultetu u Osijeku) piše o protestantizmu koji se odvijao na hrvatskom području. Knjiga je pisana na znanstveno pristupačan način kako bi ju moglo čitati šire čitateljstvo. Autor iznosi osobno viđenje hrvatskoga protestantskog pokreta, potkrijepljeno dokumentima i argumentima povijesničara koji su pisali o ovome problemu.

U uvodu Stanko Jambrek je sažeo dosadašnja istraživanja o hrvatskom protestantskom pokretu, s povijesnog ali i književnog gledišta. O tome pokretu objavljeno je kod nas tek nekoliko djela.

Prvo djelo nastaje sredinom 18. stoljeća. To je monografski rad o Matiji Vlačiću, koji je napisao dubrovački dominikanac *Serafin Crijević*. Knjigu objavljuje 1874. sveučilišni knjižničar Ivan Kostrenčić.

Izuzetan polet u proučavanju hrvatskog protestantizma unio je *dr. Franjo Bučar*, objavivši niz knjiga od kojih su najznačajnije: "*Povijest hrvatske protestantske književnosti*" (1910.), i "*Bibliografija hrvatske protestantske književnosti*" (1938.).

Uz navedene znanstvenike, u proučavanju protestantizma, izrazito se iskazao i *Mijo Mirković* (Mate Balota), posvetivši se izučavanju života i djela Matije Vlačića Ilirika.

Posljednjih nekoliko desetljeća člancima i raspravama svoj su doprinos dali istaknuti hrvatski kroatisti: *Alojz Jembrih*, *Zvonimir Bartolić*, *Josip Bratulić*, *Nikola Crnković*.

Nakon izlaska Mirkovićeve knjige "*Flacius*", razvila se bučna polemika o tome kako vrednovati protestantizam kod nas. Literatura o protestantizmu podijeljena je u dva tabora: na jednoj strani stoje Franjo Bučar i profesor Mijo Mirković, koji smatraju da je protestantizam u našim zemljama bio čak i toliko značajan, da možemo govoriti o hrvatskom protestantizmu ili hrvatskom protestantskom pokretu. S druge strane *Franjo Fancev* napisao je da se značenje, utjecaj i važnost protestantizma na duhovni život u Hrvatskoj preuveličava, i da je taj utjecaj vrlo skroman i beznačajan.

Međutim, Fancevljevo mišljenje o protestantizmu i danas je prevladavajuće a za Jambreka razlog jednim dijelom leži u činjenici što još uvijek povijest reformacije u Hrvatskoj nije dovoljno istražena.

Nažalost, rasprava o protestantizmu je od marginalnog značenja, tim više što je i protestantizam u Hrvatskoj nejak i marginalan ali o njemu se može govoriti bez ikakvih sumnjičavosti koja je sa sobom nosio u trenucima pojavljivanja prije više od 400 godina, pa je stoga neprihvatljivo stajalište Fanceva koji ne samo da poriče svaku vrijednost i značenje protestantizma na području Banske Hrvatske, nego i njegovo postojanje.

Svako istraživanje reformacije ima veliko značenje; konačno to je dio povijesti europskog i svjetskog protestantizma.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky